

J. P. TRAP

KONGERIGET
DANMARK

FJERDE OMARBEJDEDE UDGAVE

UNDER MEDVIRKNING AF VIDENSKABSMÆND, FAGFOLK OG
STEDLIGE MEDDELERE FRA ALLE LANDETS EGNE

UDARBEJDET AF

HARALD WEITEMEYER

II. BIND

FREDERIKSBORG AMT
KØBENHAVNS AMT
HOLBÆK AMT

KØBENHAVN 1920

G. E. C. GADS FORLAG

(OSCAR GAD OG FREDERIK GAD)

Holbæk.

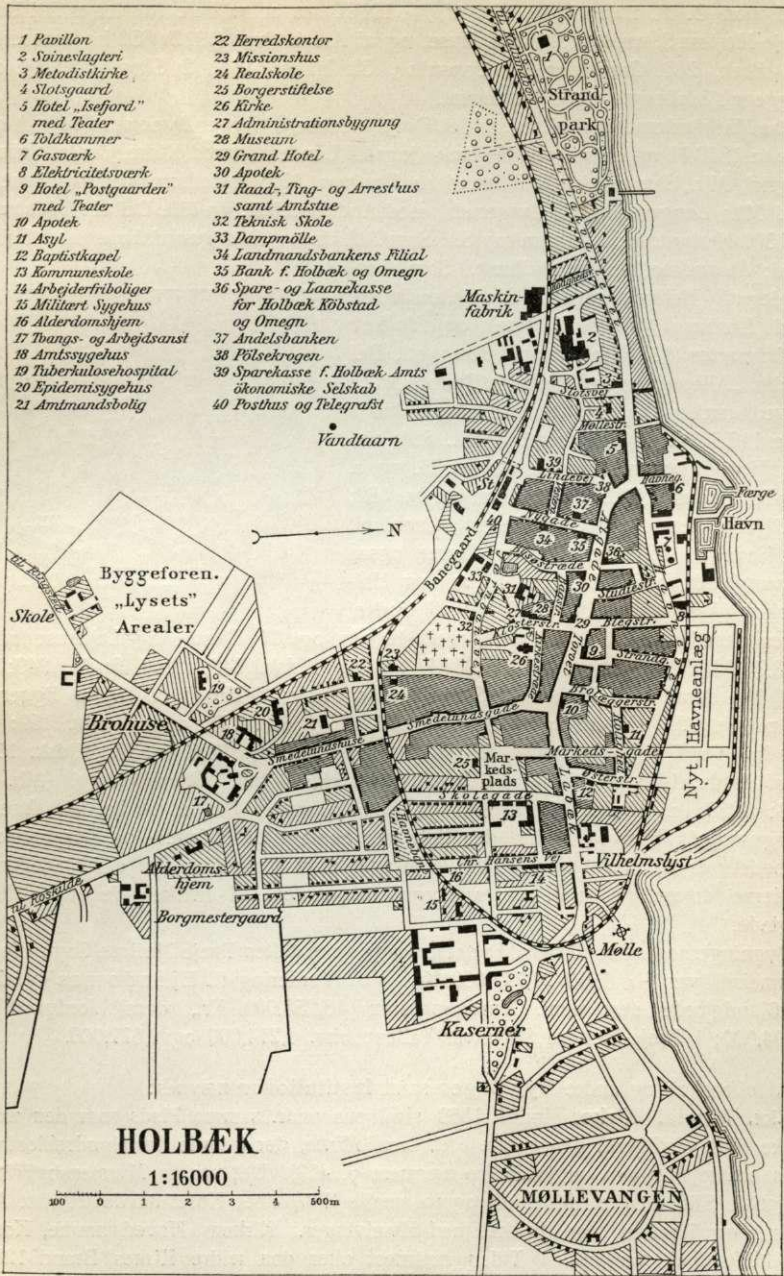

Købstaten Holbæk ligger i Merløse Hrd. under 55° 42' 59,16" n. Br. og 0° 41' 55,61" v. L. for Kbh. — 11° 42' 54" ø. L. for Grw. (beregnet for Kirketaarnets Spids) langs den sydl. Bred af Holbæk Fjord. Byen ligger paa et ned til Fjorden skraanende Bakke- drag (ved Banegaarden er der 14,4, ved Administrationsbygningen c. 12 m); mod Landsiden er den omgivet af et ret kuperet Terræn, fra hvis Højder, som Signalbakkerne (Kighøj) mod V., der er en god Udsigt over Byen og Fjorden, men den nærmeste Omegn mangler Skov. Byen tager sig bedst ud fra Fjorden. Den ligger ad Landevejen c. 62 km V. for Kbhvn., 30 km VNV. for Roskilde og 45 km ØNØ. for Kalundborg. Dens største Udstrækning er fra Ø. til V. c. 1400 m, fra N. til S. 940 m. Den fra Ø. til V. gaaende Hovedgade er den meget brede Algade, som paa sit bredeste Sted, c. 25 m, kaldes Torvet, og som ved sin ejendommelige Form og centrale Beliggenhed præger hele Byen; mod V. udmunder den i Landevejen til Kalundborg (Strandvejen), medens den mod Ø. fortsættes i en snævrere Gade, Labæk, Navnet paa en nu forsvunden By. Hvor Algade og Labæk løber sammen, udgaar mod S. Smedelundsgade, som fører ud til Landevejene til Roskilde og Ringsted, der skilles ved Arbejdsanstalten; en anden Hovedgade er Nygade, der gaar mod S. fra Algade til Banegaarden. Byen har et net Udseende og gør et velhavende Indtryk; de fleste Gader har faaet ny Brolægning i de sidste 4-5 Aar, og Byen er forsynet med et fuldstændigt Kloaksystem. Trods sin ærværdige Alder har den dog som mange af vore Købstæder et nymodens Præg og kan kun opvise faa gamle Huse og Gadenavne (Vimmelskafet, Bysøstræde, Studiestræde, Blegstræde, Sladderstræde, nu Østerstr., Pøsekrogen), ligesom Jærnlænkerne mellem cylindriske Stenpæle uden for de gamle Bygninger, der før prægede Byen, efterhaanden forsvinder. Ved Midten af 19. Aarh. bestod Hovedvirksomheden i Omsætning af Korn, der tilførtes Byen fra et meget udstrakt Opland og udførtes ad Søvejen. Nu benyttes Søvejen væsentlig til Indførsel, navnlig af Kul, Trælast, Hvede og Foderstoffer. Skønt Oplandet er stærkt indskrænket ved Jærnbaneanlæggene og ved Opkomsten af de mange nye Handelspladser, er Søgningen til Byen dog ikke aftaget, og den har i de senere Aar endog været i stærk Fremgang, navnlig efter at Byen i 1913 er blevet Garnisonsby. Indbyggerne er driftige og foretagssomme, hvad de mange Nybygninger og store kommunale Arbejder i den sidste halve Snes Aar bærer Vidnesbyrd om, og særlig viser den store og kostbare, nu paabegyndte Udvidelse af Havnen, hvor stærkt Livet rører sig der.

Byen har 99 Gader og Stræder. Købstadsgrunden med Markjorderne udgjorde $\frac{1}{2}$ 1916 i alt 813 ha, deraf Købstadsgrunden c. 40, og der var 763 Huse; af Arealet var (1912) 460 ha besaaede, 78 Brak, 164 Grønfoder og Græsning, 26 Haver o. l., 82 Veje, Byggegr. o. l. og 3 Vandareal. Men siden den Tid er Arealet af Markjorderne blevet betydeligt udvidet, idet hele **Tveje-Merløse Sogn**, 1199 ha, ifl. Res. af $\frac{9}{8}$ 1918 fra $\frac{1}{4}$ 1918 er blevet indlemmet i Byen*), medens

*) Ved Res. af $\frac{14}{2}$ 1878 og $\frac{20}{5}$ 1893 var allerede flere mindre Arealer af Sognet baade i gejstl. og verdsl. Henseende blevne indlemmede i Købstaden. (Tidligere regnedes Holbæk Slots Ladegd. og en Del af dens Bøndergods, c. 55 ha, til Byen, men henlagdes til Tveje-Merløse S. ifl. Res. af $\frac{20}{30}$ 1824).

1 Pavillon	22 Herredskontor
2 Svineslagteri	23 Missionshus
3 Metodistkirke	24 Realskole
4 Slotsgaard	25 Borgerstiftelse
5 Hotel „Isesford“
med Teater	26 Kirke
6 Toldkammer	27 Administrationsbygning
7 Gasværk	28 Museum
8 Elektricitetsværk	29 Grand Hotel
9 Hotel „Postgården“
med Teater	30 Apotek
10 Apotek	31 Raad-, Ting- og Arresthus
samt Amstue
11 Asyl	32 Teknisk Skole
12 Baptistkapel	33 Dampmølle
13 Kommuneskole	34 Landmandsbankens Filial
14 Arbejdertriboliger	35 Bank f. Holbæk og Omegn
15 Militært Sygehus	36 Spare- og Laanekasse
for Holbæk Købstad
og Omegn
16 Alderdomshjem	37 Andelsbanken
17 Toangs- og Arbejdsanst	38 Pølsekroen
18 Amtssygehus	39 Sparekasse f. Holbæk Amts
økonomiske Selskab
19 Tuberkulosehospital	40 Posthus og Telegrafst
20 Epidemispygehus	
21 Amtmandsbolig	

Købstatsgrunden er forblevet uforandret (kun en mindre Udvidelse har fundet Sted mod Ø. ifl. indenrigsm. Skr. af $\frac{11}{16}$ 1918), saa at nu hele Arealet er 2012 ha. Tveje-Merløse S. havde 1916 364 Huse, og af Arealet var (1912) 650 ha besaaede, 135 Brak, 286 Grønfoder og Græsning, 53 Haver o. l., 2 Skov, 64 Veje og Byggegr., 3 ubenytt. og 4 Vandareal.

Paa Markjorderne (deri altsaa indbef. Tveje-Merløse S.) ligger Byerne: *Tveje-Merløse* (c. 1370 Myætheløse) ved Holbæk-Ringsted Landevej, med Kirke, Skole, Svineslagteri, Mlr., Savværk og Kalkbrænderi; *Tostrup* (1205 Tostethorp) ved Jærnbanelen, med Ml.; *Langerød* (1205 Langeruth) med Andelsmejeri; en lille Del af *Hellestrup* (c. 1370 Herlwstorp; i Asmindrup S.). Saml. af Huse: *Ladegaardshuse* med Kalk-

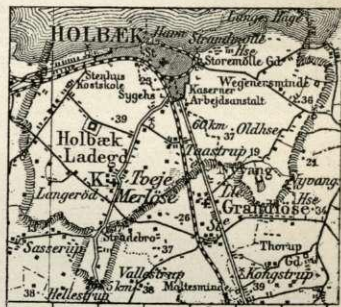
brud; *Strandmøllehuse*; *Oldhuse*. Som Forstæder til Holbæk regnes *Smedelundshuse* med *Brohuse* (1916: 77 Hse) og *Holbæk Villakvarter* (135 Hse), hvoraf den vestl. Del kaldes „Allerupgaards Villakv.“. Større Gde: Hovedgaarden *Holbæk Slots Ladegd.* har i alt c. 117,5 Td. H. med saml. Ejds. 584; under Hovedgaarden hører c. 62 Td. H. og c. 0,5 Td. Skovsk., Ejds. 510, deraf Jordv. 352; c. 324 ha, deraf Ager 310, Mose 2, Gaardspl. og Have 9; til Hovedgaarden hører ogsaa Rørvang Gd. (c. 7 Td. H., c. 46 ha) og Holmeskov (Asmindrup S.), c. 30 ha; til Godset

hører desuden c. 43,5 Td. H. Arvefæstegods og 11 Fæste- og Lejehuse med c. 3,7 Td. H. *Nyvang*, Gd. (c. 38,7 Td. H., Ejds. 343, deraf Jordv. 249; c. 201 ha, deraf c. 5 Have og Skov, Resten Ager; 2 Huse; c. 18 ha ligger i Grandløse S.). *Wegenersminde* (c. 15 Td. H., Ejds. 175, deraf Jordv. 159; c. 110 ha, deraf 26 i Grandløse S.). *Vilhelmslyst* (1916: 15,6 Td. H., Ejds. 158, deraf Jordv. 142; c. 66 ha; 1919: c. 10 Td. H., 44 ha). *Storemøllegd.* (tilh. et A/S; 1916: c. 12 Td. H., Ejds. 181, deraf Jordv. 170; c. 44 ha, alt Ager). *Langerødgd.* Henved 55 ha, der tidl. var henlagt til Byfoged- og Borgmesterembedet, er ifl. Lov af $\frac{1}{4}$ 1889 overtaget af H. Kommune (for c. 59,000 Kr.); Jorderne drives nu saml. under Borgmestergaarden, til hvilken de er bortforpagtede.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum (efter Tveje-Merløse Sogns Indlemmelse) var $\frac{1}{4}$ 1919 27,747,059 Kr. Ved Vurdering til Ejendomsskyld i 1916 udgjorde den saml. Vurderingssum 16,255,000 Kr., deraf Jordværdien 7,194,000; i Tveje-Merløse Sogn var Tallene hhv. 6,214,000 og 2,511,000.

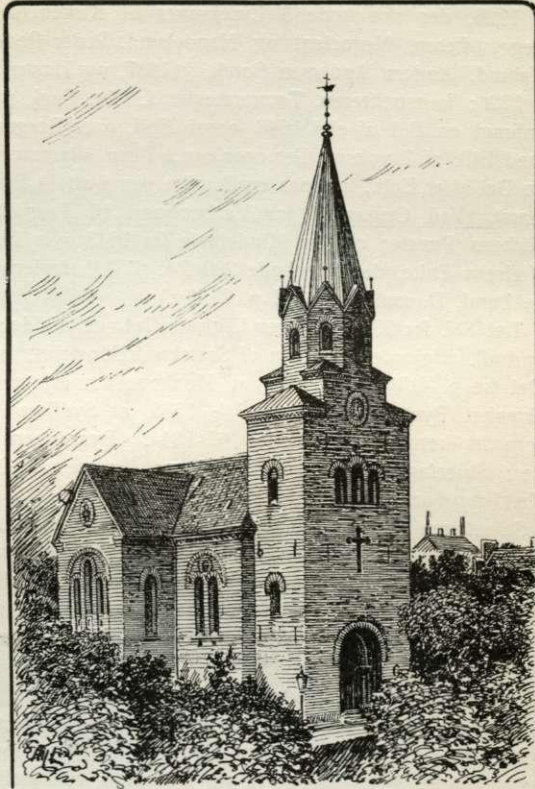
Af offentlige og andre **Bygninger** samt **Institutioner** nævnes:

Skt. Nicolai Kirke. Indtil 1869 stod paa omtr. samme Plads som den nuv. Kirke (lidt vestligere) den gamle *Skt. Lucii Kirke*, der tilhørte Sortebrødreklostret, hvis nordre Fløj den udgjorde (se nærmere p. 413). Det var en Murstensbygning i gotisk Stil med et Midtskib og to smalle Sideskibe; Koret havde tresidet Afslutn., og Rummet var dækket med Hvelvinger. Kirkens Hovedstamme, Koret og Midtskibet, var opf. i Tiden nærmest efter den ældre Kirkes Brand 1287. Senere i Middelalderen (15. Aarh.) tilføjedes Sideskibene (det sydl. Sideskib har været helt el. delvis etagedelt), og endnu senere i samme Periode Taarn og Vaabenhus, mod N. samt Sakristiet og „Hellegaards Kapel“ mod S. Taarnet, der

var bygget oven paa Midtskibets Vestfag, og hvis Kamgavle først nedtoges i 2. Halvdel af 18. Aarh., forsynedes 1723 med et lille Spir. Den indre Længde var c. 33, Bredden (med Sideskibene) c. 18 m, Taarnet med Spir c. 49 m højt, deraf Spiret 18 m. (Om den gl. Kirke se nu især C. A. Jensen, Skt. Lucius Kirke i H., „Archit.“ 19. og 26. Sept. 1914, og samme, i „Fra Holbæk Amt“ 1909 og 1912). Paa Grund af Brøstfældighed nedbrød man imidlertid denne Kirke 1869, og en ny opførtes efter Tegn. af Etatsr. Chr. Hansen. Grundstenen nedlagdes $\frac{14}{10}$ 1869, Kirken indviedes $\frac{30}{5}$ 1872.

Kirken blev i Modsætn. til den gamle lagt i Retningen N.-S. Den er opf. af røde Mursten i romansk Stil og i Korsform med en kantet Korafslutn. i S. og et Taarn i N.; det sidste er forneden aflang firkan- tet, men gaar foroven over til en Kvadrat og øverst til en Ottekant med smaa Spidsgavle, hvorfra et Spir hæver sig. Kirkens Indre er dækket af et Træloft med Kassetter, og Korafslutningen har Dekorationer, der i 1878 maatte fornys (Udkast af C. F. Aagaard). Kirkens største Smykke er Altertavlen, mal. 1873 af C. Bloch: Christus med Barnet. Rammen om Alter- tavlen, Prædikestol og Font er udf. i Træ efter Tegn. af Kirkens Bygmester. I øv- rigt er der bevaret meget

Skt. Nicolai Kirke.

lidt af det gl. Inventar. Deribl. nævnes 5 Lysekroner fra 17.-18. Aarh. *), 2 Alterstager (1699), 3 Klokker, hvoraf den ældste er fra den sen. Middelalder, m. m. Tillige er der bevaret en Del Epitafier og Mindestene. Det ældste (fra 1594) over Jacob Willum- sen, der blev istandsat 1911, udmærker sig ved at være dobbeltsidigt, baade hvad Snitværk og Portrætmaleri angaar; det har tidligere hængt mell. Pillerne i den gl. Kirke. I østre Korsarm findes et Træepitafium over Raadmd. Peder Jensen, † 1649, og Hustru Margr. Nielsd. med deres Portrætter, og et lign. Epitafium, opsat 1672, over Borgmester Anders Schult, f. 1629, med Hustru og 4 Børn; Rammeværket

*) Den yngste og smukkeste er skænket af Familien Sandøe, der har levet i Holbæk i en Række Aar og indtaget en anset Stilling. En af Giverne, Marie Hansd. Sandøe, blev 1752 g. m. Købmd. Hans Rasmussen og blev saaledes Bedstemoder til de to berømte Brødre Hans Chr. og Anders Sandøe Ørsted.

om disse to hidrører fra Lor. Jørgensens Værksted. Det samme gælder et meget stort, paa Loftet henstaaende Træepit., sk. i rig Barokstil og siden paa Foranledn. af Kancellird. Schougaard, Borgm. og Amtsforv. i Holbæk, omdannet til en Mindetavle over hans Hustru Margr. Hedvig Schrøder, † 1739; et Epit. over Karen Sørensdatte, ogsaa med Portr., er i ældre Barokstil (uden Aar). I Vaabehuset er der indmuret Mindestene over Befalingsmd. paa Holb. Slot, Mogens Pax til Torup, † 1642, og Hustru Beritte Mundt, † 1652; Borgm. Anders Larsøn Grubbe, † 1726, der skænkede 3 Lysekroner til Kirken (med en karakteristisk Indskr.); Legatstifteren, Negociant og Handelsmd. Peder Pedersen, † 1723; Legatstifteren, Købmd. Anders Andersen Borch, † 1837, og Hustru Inger Eleonore, f. Kornerup, † 1826; Legatstifteren, Tømrermester J. Chr. Fugl, † 1884. Endelig er der smst. anbragt en Del af et i 1648 opsat Epit. over Borgm. Mads Christensen, † 1645, med Bill. af 7 voksne Personer og 2 Børn (Rammeværket af Lor. Jørgensen), og en Del af et Epit., hvorpaa en Familie paa i alt 14 Pers. er afmalet, uden Navn ell. Aarst. Ved Opgangen fra Vaabehuset til Taarnet er der en Fortegnelse over Kirkens Præster og en Mindetavle fra 1643 over Else Rasmusd., Raadmd. Søren Nielsens Enke, der skænkede 200 Rd. til Altertavlevs Staffering. (Om Epitafierne se Lund, D. mal. Portr. IX p. 91 flg.).

Tæt SV. for Kirken ligger **Ligkapellet**, en middelalderlig Munkestensbyggn., der oprindl. udgjorde Sydfløjen af Sortebrødreklosteret, mulig dog kun Fløjens vestre Del (se p. 413); men efter at Munkene var dragne bort og Klosteret af Chr. III skænket Byen, tillod Fr. II ^{21/7} 1575, at Sydfløjen maatte indrettes til Raadhus, som hvilket den benyttedes til 1844. Bygningen havde 2 Stokv. samt Kælder; Stueetagen har haft Hvælvinger, baarne af Granitpiller (nedbrudte 1783); Kælderen er endnu middelalderlig, dækket af 2 fladbuede Tøndehvælvinger. I Stueetagen var Lokale for By- og Herredstinget, Arkivrum samt, i en mod Ø. fremspringende lille, lav Halvtagsbyggn., Borgerarrest, i øverste Stokv. Arresterne og Arrestforvarerens Bolig. Da Byen i 1844 fik et nyt Raadhus, benyttedes det gamle en Tid som Fattighus, indtil det 1863 indrettedes til Ligkapel (Arkt. Etatsrd. Chr. Hansen), ved hvilken Lejlighed Bygn. omdannedes en Del, de to Stokv. gjordes til et, der indsattes store spidsbuede Vinduer, Øst- og Vestgavlen fik Trappegavle, Østgavlen en ny spidsbuet Dør, og den lille Halvtagsbyggn. fjærnedes. Medens Opførelsen af den nye Kirke stod paa, benyttedes Kapellet som Kirke. I 1916 fjærnedes Døren i Østgavlen og flyttedes om til Nordsiden, og det Indre førtes tilbage til sin formentlig oprindelige Skikkelse; Hvælvingerne, hvis Form endnu var synlig i Murene, genopbyggedes, og Trægulvet erstattedes med Fliser. I Kapellet er der indmuret en rigt udhugget Sten over den i Schlesien fødte Lensmand Chrf. v. Festenberg, kaldet Pax, til Torupgd., † 1608, 97 Aar gl., og Hustru Sofie Galt til Kindholm, † 1603, med 3 af deres Børn (i Stenen Billeder af de afdøde, langs Randene Ahnevaaben); desuden en anden Sten, med to Præster i Ornat og en lat. Indskr. over Esbern Laurentsen, † 1633, og Joh. Petersen, Medtjener, † 1611. Fire ældre Sten — over Lensmand Verner Parsberg, † 1484, og Hustru Anne Tønnesdatte, † 1474; Fru Lene Tønnesdatte (Rønno), † 1490; Fru Kirstine Tidemands, † 1524; Høvedsmand paa Holbæk Slot Markor Tidemand til Søbo, † 1549, og Hustru Fru Karen Bølle til Kellerrup, † 1582 (alle 4 Sten aftegn. af L. Abildgaard) —, der tidligere var anbragt i Ligkapellet, er ved dettes sidste Restauration fjærnedes og midlertidig opbevarede i Holb. Museum.

Ved Kirken, der er selvejende, er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst ved

Tveje-Merløse Kirke, og en Kaldskapellan. Kirken ejer bl. a. Ligkapellet, en Landgilde af $8\frac{3}{8}$ Td. Rug og 14 Td. Byg aarl. efter Kirkekøb; desuden har den Legatkapitaler til et saml. Beløb af 10,000 Kr.

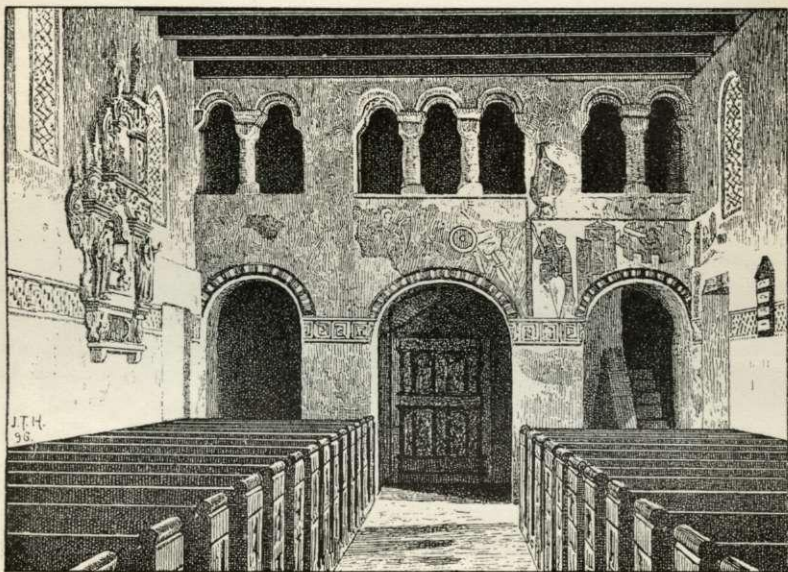
Tveje-Merløse Kirke (i 18. Aarh. kaldet Kløfte-Merløse, se D. Atlas VI p. 170) er en af Sjællands ældste og mærkeligste Kirker samt en af de faa med Tvillingtaarne. Absalon skænkede 1199 Kirken med en Del af sit Fædrenegods til Sorø. Har den saaledes tilhørt Asser Rig, forklares dens store Lighed med Fjenneslev (se Aarb. f. n. Oldk. 1907 p. 45). Koret med Korrunding og den nederste Del af Skibet er af Kamp, det øvrige af Fraadsten. I den senere Middelald. indbygg.

Tveje-Merløse Kirke.

Hvælvinger i Spidsbuestil, bemalede med Scener af den hl. Historie og Legenderne om Skt. Laurentius (maaske Kirkens Værnehelgen) og Hippolyt (c. 1450, Akvareller af Kornerup i Nationalmus.), men Bygningens oprindl. Stilformer led meget ved denne Forandring; nye Vinduer aabnedes i Muren, de gamle blev tilmurede, og det under Taarnet værende Galleri skjultes. I 1892 købtes imidlertid Kirken af Stiftet, og i de næste Aar undergik den under Ledelse af H. Storck en kyndig Restauration, der afsluttedes 1895, og hvorved man har søgt at gengive Kirken dens oprindl. romanske Udseende. Materialet hentedes fra de ved Vintremølle p. 361 omtalte Fraadstensbrud, der atter i denne Anl. aabnedes. — Kirken bestaar af et Skib, et firkantet Kor med Korrunding, et med den øvrige Kirke jævngammelt Tvillingtaarn i V. og et nyt Vaabehus i N. Taarnet, der forneden er aflang firkantet, deler sig foroven i to kvadratiske Taarne med smallere Overbygninger, der afsluttes med murede, bikubeformede Kupler med knapliggende Prydelser paa Toppen. I Taarnets vestre Gavlf findes en rundbuet Dør (med udsk. barok Dørfløj), der fører ind til en Forhal, som staaer i Forb. med Skibet ved 3 Rundbuer, baarne af to Piller. Oven over denne For-

hal ligger et smukt Galleri med 3 to- eller tredelte Bueaabninger, som bæres af Søjler med Tærningkapitæler. Skibet dækkes af et dekoreret Bjælkeloft og har smaa højtsiddende Rundbuevinduer. Gulvet er som oprindl. blevet belagt med Fraadsten. Paa Korbuven er fremdraget gamle Kalkmalerier: Jfr. Maria og to gejstlige Helgener. Paa flere andre Steder findes romanske Borter og Rester af Malerier fra Kirkens ældste Tid; i Korrundingens Hvælving fremstilles saaledes Christus paa Regnbuen, omgivet af de 4 Evangelistsymboler, og Maria. Alteret er nyt, malet i romansk Stil af Joak. Skovgaard efter Tegn. af Storck; det har paa Forsiden af Alterbordet det Guds Lam, staaende i en gylden Glorie, der holdes af to Engle; paa Alterbordet et Kors. Den gl. Altertavle, af Lor. Jør-

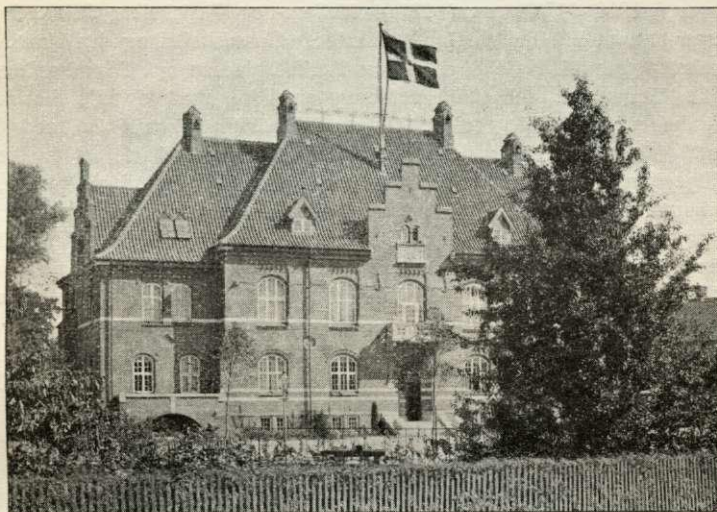
Tveje-Merløse Kirkes Indre.

gensen, fra c. 1670, hænger paa Skibets Sydvæg. Prædikestol fra 1571, noget omdannet i 17. Aarh., men en Del barokt Snitværk fjernedes ved Restaurationen. Den gl. brøstfældige Granitfont er blevet ombyttet med en anden, ogsaa af Granit, der henstod i Stiftsbiblioteket i Roskilde. I Skibet til venstre for Korbuven hænger et Krucifiks fra 16. Aarh. Klokkerne, der før hang i Taarnene, er nu anbragte i en Klokkestol af Træ i gl. nord. Stil, der staar N. for Kirken. Paa Kirkegaarden er et 1887 opført Ligkapel. — Ved Klemmebrev af 1555 bestemtes, at Kirken skulde nedrives og Sognefolket søge til Holbæk Kirke, men Bestemmelsen kom aldrig til Udførelse. (Se Worsaae, i Dske Mindesmærker I, 1880; Løffler, Danmarks rom. Kirkebygn., p. 145; A. Knudsen, Tveje-Merløse K., Holbæk 1896; M. Petersen, Kalkmal. p. 105; Tegn. af æ. nord. Ark. 2. S., 4. R., Pl. 4-9; Aarb. f. n. Oldk. 1898, p. 63).

Metodistsamfundets **Bethlehemskirke**, Hj. af Slotsvej og Villakvarteret, Arkt. Vilh. Olsen, er indviet ^{19/8} 1908. — Et **Baptistkapel**, Østerstræde, er opf. 1892. — Et **katolsk Kapel**, Kastanievej, har Lokale i en tidl. Good Templar Loge. — Et anseligt **Missionshus, Bethesda**, Blegdammen, med Taarn og Portnerbolig er

opf. 1897, tilh. Kristl. Forening for indre Mission. — **Luthersk Missionshus** er opf. ved Strandporten. — **Frelsens Hærs Forsamlingshus**, Brolæggerstræde, er opf. 1894.

Kirkegaarde. Paa den nu nedlagte gl. Kirkegaard ved Holbæk Kirke i det sydøstl. Hj. i et Buskads dækker nogle Gravstene over en muret Grav, hvori der ved den gl. Kirkes Nedbrydelse nedsattes en Del Lig, bl. a. af ovenn. Borgm. Grubbe og Familie, Kbmd. Peder Pedersen med Hustru og Mogens Pax og Familie. Byens nye Kirkegaard, anl. 1853, udvidet 1919, c. 1,7 ha, ligger tæt S. for Kirken; her er begr. Kmhr., Amtm. St. A. Bille, † 1900, over hvem et Mindesmærke (henved 2 m høj Granitsokkel med Buste, af V. Bissen); desuden et mærkeligt Gravmæle (en knæl. Kvinde), rejst af Billedh. Hansen-Jacobsen over

Holbæk Raadhus.

hans Moder. Mell. Kirkegaarden og Kirken en Graverbolig, skænk. 1881 af Etatsrd. R. V. Tidemand, udvidet 1917. En Assistenskirkegaard skal anlægges, endnu uvist hvor. Paa Tveje-Merløse Kirkegaard blev der ²⁰/₁₀₀ 1908 afsl. et Mindesmærke for Premierlieutn. N. P. Høeg-Hagen, † Nov. 1907 paa Danmarksekspeditionen i Grønland.

Raad-, Ting- og Arresthuset, ved Raadhuspladsen ved Jærnbanevej, i det gl. Ting- og Arresthus' Have, er opf. af Holbæk Amt og By i Forening i 1909-11 (indv. ¹¹/₂), Arkt. Villh. Fischer, for c. 273,000 Kr. Det er bygget af røde Mursten med Granitsokkel og Baand i to Stokv. med Kælder og højt, af røde Munke-Falstagsten dækket Tag. I 1. Stokv. er bl. a. Politistation, Byens og Herredets Tingstuer og Værelser for Forligskommissionen samt Udvalgs- og Aftrædelsværelser, i 2. Stokv. Lokaler for Landsretten; her er Byraads- og Nævningsal, Landsrettens Domssal samt Aftrædelsværelser. I Bygningens Østende er Arrestforvarerbolig. Ved to overdækkede Gange staar 1. Stokv. i Forb. med det bagved liggende Arresthus, der indeholder 18 Enkelt- og 2 Dobbeltceller. (Se „Archit.“ ¹/₇ 1911). — V. for Raadhuset er et lille Anlæg med en lille Sø („Bysøen“). Ved Raadhusets Sydvesth. staar „Bytræet“.

Administrationsbygningen, umiddelbart Ø. for Raadhuset, er det tidligere Raadhus, som blev opf. 1844 for 27,800 Kr. (Arkt. F. F. Friis) omtr. paa det Sted, hvor den gl. Præstegd. laa, ifl. Resen; det rummer i 1. Stokv. Bogholderi og Sekretariat, i 2. Stokv. Stadsingeniørens Kontor og Tegnestue.

Den gl. Arrestbygning, mellem Raadhuset og Administrationsbygningen, er omdannet til **Brandstation** (Arkt. V. Fischer).

Det **offentlige Skolevæsen** er ved en gennemgribende Reform i 1904 helt omdannet og bestaar nu af to Afdelinger: en Grundskole, for Børn indtil 11 Aar, og en Hovedskole, der atter er delt i to Afdelinger: en alm. Afd. for Børn indtil 14 Aar og en Mellem-skole med Realklasse. Undervisningen er fælles for Drengene og Piger og gratis. Ved Skolevæsenet er ansat bl. a. 1 Skoleinspektør, 19 Lærere, 11 Lærerinder, 1 Skolelæge og 1 Skoletandlæge. Elevernes Antal var i 1918 1173, hvoraf 231 i Mellem- og Realskolen; de undervises i 38 Klasser, hvoraf 9 i Mellem- og Realskolen. Grundskolen og den alm. Afd. af Mellem-skolen har til Huse i et Ø. for Markedspladsen opf. Bygningskompleks (Arkt. H. Haunstrup), anl. efter Pavillonsystemet (se „Architekten“, VII, p. 11), senere udvidet, saa at det nu bestaar af 6 Pavilloner, hvoraf en med Taarn, hver med 4 Klasseværelser; desuden er der to Gymnastiksale, af hvilke den ene tillige har Badeanstalt, delt i to Afdelinger, den ene for Børnene, den anden kommunal Badeanstalt (10 Karbade og Brusebade). Mellem- og Realskolen findes i en 1884-85 opført Bygning i Klosterstræde (Arkt. V. Klein). — Desuden hører til det offentlige Skolevæsen **Tveje-Merløse Skole** („Sønder-skolen“), flyttet 1903 fra Tveje-Merløse til Holbæk ved Ringstedvejen, senere flere Gange udvidet, bl. a. med en Afdeling ved Kalundborgvejen for de to yngste Klasser („vestre Skole“ ell. „Villakvarterets Forskole“); 1918: 11 Lærere og Lærerinder og c. 400 Elever, i 13 Klasser; Elev. har Adgang til gratis Undervisning i H. Mellem-skole.

Af private Skoler nævnes: **H. private Realskole**, Blegdammen, opr. 1846, fra 1907 med Ret til at afholde Mellem-skole- og Realeksamen (1918: 163 Elev.); **Stenhus' Kostskole** (*Hass' Skole*), V. for Byen, opr. 1906, Opdragelseshjem og Skole for Drengene, med Dimissionsret til Mellem- og Realeksamen (fra 1908 og 1909) og til Studentereksamen (fra 1912) af nysproglig og matematisk Retning. Skolen, hvortil der hører et stort Bygningskompleks, havde i 1918 12 Lærere og Lærerinder og 90 Elever, hvoraf 72 bor paa Skolen. Til Skolen hører over 13 ha, hvoraf c. 9 dyrkes i alm. Landbrug, hvori Eleverne deltager. — En **tekn. Skole**, opr. 1870 af den 1853 stift. Haandværkerforening, fik egen Bygning, opf. 1889-90, og har c. 170 Elever. En **Handelsskole** har Lokaler i teknisk Skole.

H. Amts Folkebogsamling, i det gl. Klosters Vestfløj — en to Stokv. høj Bygning af Munkesten, fra gotisk Tid*) —, opr. 1902 paa Grundvold af det 1885 stiftede Folkebibliotek, rummer c. 8000 Bd.; i Forb. med den staa siden 1903 en Læsestue.

Holbæk Museum, opr. af den ¹⁵/₁₀ 1910 stift. Museumsforen., havde tidligere Lokaler i nederste Stokv. af Klosterets Vestfløj, men flyttede 1919 (Indvielsen skete ²²/₆) til den gl. Bindingsværksbygning i St.-Klosterstræde, der tidligere havde været brugt til Skole og senest til Fattiggaard, som nedlagdes, hvorefter Kommunen skænkede den til Museumsforeningen, som har ladet den restaurere

*) Ved Afbankning og Prøveduhugninger har det vist sig, at der paa Vestsiden i Stueetagen findes Rester af 4 fladrundbuede Vinduer og i den større sydl. Del af Østsiden Rester af store spidsbuede Aabninger med dobbeltprofilerede Karme; de har øjensynlig hørt til en Munkegang langs Klostergården.

(se p. 409). Museet, der er delt i et Folke- og Bymuseum, rummer, foruden byhistoriske Samlinger, en Landboafdeling med Bondestueinteriør.

Holbæk Amts Arbejds-, Tvangs- og Sindssygeanstalt, S. for Byen, hvor Vejen deler sig til Roskilde og Ringsted, er opført 1888-89, Arkt. Fr. Levy, for c. 250,000 Kr. Den har Pl. til 82 Arbejdslemmer (deraf 12 kvindl.), 36 mandl. Tvangsarrestanter og 120 uhelbredelige sindssyge (80 Kv. og 40 Md.).

Amtssygehuset, V. for Arbejdsanstalten, er opf. 1844; det har 82 Senge, hvoraf 20 for epidemiske Sygdomme; en 1910 opf. Tuberkuloseafdeling, med 24 Senge, er knyttet til det (et nyt Amtssygehus paatænkes); Byens tidligere Sygehus, Blegstræde, er nu nedlagt. Om Garnisonssygehuset se ndfr.

Holbæk kommunale **Alderdomshjem** („De Gamles Hjem“), Chr. Hansens Vej, er opf. 1909, Arkt. Haunstrup, udvidet 1919, Arkt. Vilh. Olsen, og har nu Pl. til c. 50 Personer (ogsaa fra Tveje-Merløse) samt Økonoma og Sygeplejerske; i Kælderetagen er bl. a. Badeværelse samt fælles Spise- og Læsestue. **Tveje-Merløse Alderdomshjem**, Smedelundsgade nær Arbejdsanstalten, er opf. 1914, Arkt. Ivar Bentsen, nu nedlagt som Alderdomshjem.

Af milde Stiftelser nævnes: **Borgerstiftelsen**, ved Markedspladsen, er opf. 1863 for 17,200 Kr. ved frivillige Bidr., der indsamledes ved en 1852 stift. Forening. Den to Stokv. høje Bygning har 8 Lejligheder for i alt 16 Beboere. **Købmand Chr. Hansens og Hustrus Friboliger for Arbejdere i H.**, paa den efter Legatstifteren opkaldte Chr. Hansens Vej, er opr. 1884; foruden Bygningerne skænkede Hansen 3000 Kr. til deres Vedligeholdelse; der er Fribolig for 8 Familier og 2 enkelte Personer; Stiftelsen bestyres af den kommunale Hjælpekasse. **Børneasylet**, Rolighed, er stift. 1837 og bestaar alene ved privat Godgørelighed; det har siden 1877 sin egen Bygning og har Pl. til 100 Børn. Desuden mærkes **H.s Fritidshjem**, Brolæggerstræde, opr. 1917, egen Bygning, opf. 1914 (Ivar Bentsen), der beskæftiger c. 50 Børn uden for Skoletiden, og af **Velgørenhedsforeninger**: Hjælpekassen, en kvindl. Understøttelsesforening, Menighedsplejen, stift. 1903, der virker for Barsekvinder og syge, en Foren. til Understøtt. af frængende Købmænd, en Foren. til Fremme af Arbejdernes Alderdomsforsørgelse, Sygekassen „Enighed“, m. m.

Som Garnisonsby (ifl. Lov af $18\frac{1}{2}$ 1911) for 27. Bataillon af 7. Regiment og 8. Batl. af 8. Regiment samt 2. Feltartilleriregiments Stab og 5 Artilleriafdeling har Byen faaet et stort **Kaserneanlæg** Ø. for Byen i det nye Kvarter mell. Labæk og Smedelundsgade, opf. 1912-14. Kommunen har bygget for hhv. c. 246,000 og 354,000 Kr. Infanterikasernen (to Mandskabsbygninger og to Ammunitionsbygn. m. m.) og Artillerikasernen (en Mandskabsbygn., to Batteristalde og to Kanonmagasiner m. m.), tagne i Brug hhv. Apr. 1913 og Apr. 1914, Arktr. V. Fischer og O. Petri (en Hjælpekaserne findes i en tidl. Skolebygn. i Bagstræde); desuden opførte den et Garnisonssygehus, V. for Artillerikas., for 177,000 Kr., med Epidemibarakke og Desinfektionshus, Arkt. Strøm Teisen. Staten har opf. for hhv. 125,000 og 140,000 Kr. Kommandobygningen (den største af den Slags paa Sjæll.) og Gymnastikhuset samt Ridehus og Kanoneksercerhus, Arkt. S. Sinding (se Kommunens Festskr. „Kaserneanlæggene i H.“, 1912, og „Archit.“ Apr., Juli og Decbr. 1914).

Af kommunale Anlæg nævnes fremdeles: **Gasværket**, ved Havnen, er anl. 1865 efter Gasværksbestyrer Howitz' Plan (Gassen tændt $\frac{6}{12}$ 1865) for c. 60,000 Kr., men er siden meget stærkt udvidet; Lygterne tændes (siden 1908) ved Fjerntændingsapparater. **Elektricitetsværket**, Ø. for Gasværket, er anl. 1911 for

c. 400,000 Kr., senere udvidet for c. 105,000 Kr. **Vandværket**, V. for Byen, er anl. 1890 af Stadsingeniør Jochimsen for c. 117,000 Kr.; 1908 anlagdes en Hjælpepumpestation i Kalvemose S. for Byen for c. 87,000 Kr.; Forbruget er c. 1200 km³ i Døgnet. En **Kødkontrolstation** er opr. 1896 i Brandstationens vestl. Ende. En Søbadeanstalt er anl. 1908.

Banegaarden, mod S. i Byen, er opf. 1875 og er fælles for den nordvestsjæll. Jernbane og Odsherredbanen. Fra Banegaarden udgaar ligeledes den 1897-98 anlagte Havnebane. Lige V. for Stationen fører en af Statsbanerne og private i 1917-18 anl. Viadukt fra Lindevej til Kvarteret S. for Banen paa Slotsgaardens Jorder („Riffelhaven“, egtl. kun Navnet paa Terrænet ved Banegaardens Værk-

Holbæk Museum.

steder). **Posthuset** og **Telegrafstationen** er forbundet med Banegaarden. **Toldkammerbygningen**, ved Havnen, to Stokv., er opf. 1847, Arkt. F. F. Friis. Den derved liggende **Havnefogedbolig** er ombygget 1917 (Ivar Bentsen).

Af andre Bygninger nævnes: Amtmandsboligen, ved Amtmandsvej, opf. 1901 i Palæstil, bygget af Amtmd. Schulin, nu Statens; Sparekassen for H. og Omegn, Algade, opf. 1904 (Arkt. Haunstrup, se „Archit.“ 8/10 1904); Banken for H. og Omegn, Nygade, opf. 1917 (Vilh. Olsen); H. Amtstidendes Bygn., stds., opf. 1904; de to Apoteker, begge i Alg.; K. F. U. M. S. Bygning med Soldaterhjem, Labæk; Dannevirkes Soldaterhjem, Smithsvej; Odd Fellow-Ordenens Loge paa „Holbæk Slots“ Grund, købt 1913 (indv. 22/2 1914). Byen har to Teatre: et i Hotel „Lsefjord“, indv. 18/8 1901, og et i Hotel „Postgaarden“, ombygget, indv. 18/1 1914, det sidste i Forb. med en Palmehave. Paa Jærnbanepl. er der et Højskolehjem. — Af Foreninger nævnes, foruden den omtalte Haandværkerforen., „Den borgerlige Foren.“ („H. Klub“), stift. 1820, Handels- og Kontoristforen., stift. 1893, H. Sangforen. (1890), „H. Turist- og Forskønnelsesforen.“ (1919) m. fl

Paa Pladsen foran Banegaarden er der i et lille Anlæg rejst en Søjle med Bronzebuste af Fr. VII, afsl. $\frac{5}{6}$ 1876.

Af Lystanlæg er der et lille **Østre-Anlæg** Ø. for Kaserne omkr. den lille Møllesø og **Strandparken**, c. 6 ha, skænket Byen af ovenn. Tidemand og Hustru og anl. 1898 (Bepantningen, der kostede c. 18,000 Kr., skete ved frivillige Bidrag); i Parken, fra hvis bakkede Terræn der er smuk Udsigt over Fjorden, en Pavillon, opf. 1899 (Arkt. V. Fischer), skænk. af Etatsrd. Seidelin; Ø. for den staa Thorvaldsens Hyrdedreng i Bronze.

Gamle Huse. En grundmur. Renæssancegavl med svungne Kamme staa i Hjørnesteedet af Al- og Nygade, bevaret og restaur. ved en Ombygning 1910; men allerede en Gang før har det Stenhus, hvortil den oprindl. har hørt, været ombygget; ganske med Urette har Gavlen været anset for en Rest af Byens gl. Sognekirke (se p. 413). En Bindingsværksbygning med Snitværk er den gl. Gaard paa Hj. af Strandporten og Havnegade, uden Knægte, men med bruskbarokke Ornamentter paa Fyldholter og Overgangsfod og med Indskr. i Gavlbjælken: „Vad Gud och Lycken wil mig tilfoye, dermed saa lader jeg mig gerne noye. Anno 1660.“; paa Huset sidder en gl. jærnbeslaet Fattigbøsse. Fra omtr. samme Tid stammer den gl. Fattiggaard, St.-Klosterstræde 16, nu restaur. (Arkt. Ivar Bentsen) og indrettet til Museum (se p. 407); den et Stokværk høje Længe har Knægte under Taget og knægtbygget Kvist; Mønstertavlene til Gaden er nu ligesom oprindl. kalkede mørkerøde, medens Gaardsiden er stribet rød og gul, ligeledes overensstemmende med Husets oprindl. Farvegivning. Fra omtr. s. Periode er endelig den lange Bindingsværksgaard Smedelundsgade 22 (nu under Ombygning) og Markedsgade 1. — Af det enklere Bindingsværk fra 18. Aarh. kan nævnes Nygade 4, af Grundmursbygninger Smedelundsgade 32 og 19 (1788), det sidste opf. af Etatsrd. Bartholin-Eichel til Aastrup til Gæste- og Komediehus for Omegnens Adel, samt Algade 30 (bygget af Anders Borch 1790). Adskillige Ejendomme har Stentrapper med Smedejærnsrækværker fra c. 1800, og foran fl. Gaarde paa Algade staa som nævnt Stenstøtter med Lænker el. Jærnstøtter. (Se H. Matthiesen, Gl. Gader og Gaarde i H., „Archit.“ Okt. og Nov. 1915; jfr. „Fra Holb. A.“ 1915; N. J. Hundahl, Det gl. H., Holbæk s. A.).

Indbyggertallet var $\frac{1}{2}$ 1916 i *Holbæk* 8178 (1801: 1332, 1850: 2638, 1901: 4574), deraf 835 Militær, i *Tveje-Mertøse S.* 3093 (1801: 297, 1850: 624, 1901: 1881). Efter Erhverv fordelte Folkemængden i *Holbæk* 1911 (5915 Indb.) sig saaledes: 2634 levede af Haandv. og Industri, 1340 af Handel o. l., 384 af Transport, 235 af Landbrug, 8 af Mejeridrift, 148 af Fiskeri, 375 af immateriel Virksomhed, 371 var Tyende o. l., 208 levede af deres Midler, 137 væsentligst af offtl. Understøtt., 75 var uden opgivet Erhverv. I *Holbæk Villakvarter* var 1916 1032 Indb.; 1911 939 med flg. Erhverv: Haandv. og Industri 457, Handel o. l. 178, Transport 53, Landbr. 64, Mejeridrift 3, imm. Virksomhed 56, Tyende o. l. 67, Rentenydere 41, offtl. understøttede 10, uangivet 10. I *Smedelundshusene* (med Brohuse) var 1916 1102 Indb., 1911 917 med flg. Erhverv: Haandv. og Industri 347, Handel o. l. 109, Transport 39, Landbr. 2, imm. Virksomhed 36, Tyende o. l. 30, Rentenydere 39, offtl. understøttede 277, uang. 88. Man lægger Mærke til, hvilken stor Betydning Haandv. og Industri har ved Siden af Handel og Landbrug; ogsaa Fiskeriet indtager en forholdsvis betydelig Stilling. Se i øvrigt p. 398.

Ved Udg. af 1915 var der ved *Holbæk Toldsted* hjemmehørende 435 Far-tøjer og maalte Baade, heraf 7 Sejlskibe med 221, 6 Motorsk. med 55,

2 Dampsk. med 23 R. T., samt 136 Baade (under 4 Reg. T.). — Holbæks Skibsfart var 1913 i udenrigsk Fart for indgaaende: 278 Skibe med 17,865 Tons Gods, heraf 28 Dampsk. med 4078 T. Gods, for udgaaende: 251 Skibe med 170 T. Gods; i indenrigsk Fart for indgaaende: 202 Skibe med 3531 T. Gods, for udgaaende 247 Skibe med 414 T. Gods. — Ved Holbæk Toldsted indbragte Indførselstolden 19^{18/14} 100,460 Kr.

I Holbæk afholdes 5 Markeder med Heste og Kreaturer: 2 i Marts, et i Apr., et i Juni (Sommerm.) og et i Oktbr.; desuden et i Febr. med Heste og et i Nov. (Efteraarsm.) med Kreaturer alene. Torvedag hver Onsdag og Lørdag.

Af større Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes flere Jærnstøberier og Maskinfabrikker, saaledes „Frandsens Jærnstøberi“, grl. 1867, „Chr. Andersens Maskinfabr.“, grl. i 1880'erne, A/S fra 1916, fremstiller særlig Landbrugsmaskiner, c. 40 Md., A/S „Maskinfabrikken Landsperg“, opr. 1907, Landbrugsredskaber, 22 Arb., „H. Maskinfabr.“, grl. 1900, A/S fra 1907, Tærskværker, c. 75 Arb.; „H. Maskinkompagni“, A/S, opr. 1912, Handel med og Fabr. af Maskiner og Redskaber; Dahlgaaards Motorfabr., anl. 1905. Endvidere „H. Dampmølle“, grl. 1875, A/S fra 1897, Aktiekap. 360,000 Kr., med en c. 1,4 ha stor Grund og et 1907 opf. Silopakhus, Behandling af Mel og Handel med Korn og Foderstoffer, c. 50 Arb.; „H.s Bayersk- og Hvidtølsbryggeri“, grl. 1878, A/S fra 1909, fremstiller tillige Mineralvand og har 17 Arb.; A/S „H. Tagpap- og Cementvarefabr.“, opr. 1918, Aktiekap. 200,000 Kr.; „H. Amts Andelssvineslagteri“, grl. 1888, et af Landets største, beskæft. c. 100 Md. før Krigen, 1913 slagtedes over 137,000 Svin. Desuden mærkes et Savværk (grl. 1892), en Konservesfabr. (1914), to Tobaksfabrikker (den ene grl. 1837), et Farveri med Uldspinderi og Klædefabr. m. m. samt 5 Bogtrykkerier.

I Holbæk udkommer flg. Aviser: „Holbæk Amts Avis“, opr. 1848, „Holbæk Amtstidende“, opr. 1916 ved Sammensmeltning af „Holbæk-Posten“ (1869) og „Holbæk Amts Dagblad“ (1880), „Holbæk Amts Venstreblad“, opr. 1905, og „Holbæk Amts Socialdemokrat“, opr. 1901, m. fl.

Kreaturholdet var ^{15/7} 1919: 639 Heste, 997 Stk. Hornkv. (deraf 607 Køer), 19 Geder, 79 Faar, 739 Svin (1914: Holbæk 665, i Tveje-Merløse S. 1241 Svin).

Byens Øvrighed bestaar af en Politimester og en folkevalgt Borgmester. Byraadet bestaar, foruden af Borgmesteren som Formand, af 15 Medl.

Finansielle Forhold. Af Indtægterne i 19^{18/14} nævnes Skatter 202,997 Kr. (heraf Grundsk. 4209, Hussk. 9470, Ejdsk. 18,849, Opholdskommunesk. 160,173, Erhvervskomm.sk. 5498, Aktieselskabssk. 10,813, heri fragaar i alt 6015 Kr. i uerholdelige Skatterestancer), Udbytte af Værdipapirer o. l. 7134, Overskud af Vandværk 27,819, af Gasv. 49,202, af Elektricitetsv. 30,118, af Købstadens Jorder 2047, af andre Ejendomme 31,942, Afg. efter Næringsloven m. fl. Love 11,288, Tilskud fra Statskassen i H. t. Lov af ^{15/6} 1903 4202; af Udgifterne: Byens Bestyrelse: 11,156, Fattigvæsen 23,915, Hjelpekasser 8298, Bidrag til forsk. Formaal 5294, Alderdomsunderst. 21,732, Skolevæs. 68,334, Rets- og Politivæs. 15,606, Medicinalvæs. 10,277, Gader, Veje og Kloaker 50,511, Gadebelysn. 6314, offtl. Renlighed 6808, Brandvæsen 4577, offentlige Lystanlæg 4763; Kommunen ejede ^{21/3} 1914 2,288,799 Kr., heraf i faste Ejendomme 2,091,592, og skyldte 2,116,504 Kr. Legatbeløbet udgjorde 241,981 Kr. Kommunens Skatteproc. udgjorde 19^{18/10} 6,2, Ligningsproc. 7,3.

Kommunens faste Ejendomme er: Andel i Raad-, Ting- og Arresthuset (^{1/3}),

Administrationsbygningen, Brandstationen, Skolebygningerne, det tidligere Sygehus, Garnisonssygehuset, Alderdomshjemmene, Kasernebygningerne m. m., Gas-, Vand- og Elektricitetsværket, Søbadeanstalten, Strandparken med Pavillonon, m. m.

Ved Brandvæsenet (Ordning af 1898) er af fast (lønnet) Mandskab ansat 1 Brandinspektør, 1 Vicebrandinspektør, 1 Overassistent, 16 Brandsvende og 10 Reservebrandsvende. Der findes elektrisk Alarm. Politikorpset bestaar af 1 Overbetjent, 1 Inspektionsbetjent og 7 Betjente samt Arrestforvareren.

I *Holbæk Amts økonomiske Selskabs Sparekasse* (opr. 1825) var $\frac{31}{3}$ 1917 Indskuddet 9,275,251, Reservef. 590,370 Kr. I *Spare- og Laanekassen for H. Kbst. og Omegn* (opr. 1854) var $\frac{31}{3}$ 1917 Indskuddet 4,599,452, Reservef. 245,307 Kr. I *Banken for H. og Omegn* (opr. 1907) var 1918 Aktiekap. 1 Mill., Indskuddet $\frac{31}{12}$ 1917 6,725,591, Reservef. 146,234 Kr. Desuden er der Filial af *Den danske Andelsbank*. I *Landmandsbankens Afdeling* (opr. 1872) var Indskuddet $\frac{31}{12}$ 1916 9,805,238 Kr.

Havnen. Byen har fra gl. Tid haft en Skibsbro, allerede omtalt 1328, da 30 Mennesker omkom der, men den har vist været meget uanselig, og først i 18. Aarh. førtes den saa langt ud, at Skibe med indtil 2,5 m Dybgaende kunde lægge til, og 1831 blev den forlænget fra det gl. Brohoved ud til det dybe Farvand; endelig 1844-47 blev der anlagt en lukket Havn for Skibe indtil 2,8 m Dybg. Senere er Havnen flere Gange blevet udvidet; 1881 anlagdes Ø. for den egentlige Havn en Baadehavn, 1883 forlængedes den vestl. Havnemole, og nye Brohoveder opførtes, og 1890 deltog Holbæk sammen med de andre Isefjordshavne i en Uddybning til c. 3,8 m af det vestl. Indløb til Isefjorden, idet Staten afholdt Halvdelen af Udgifterne. Samme Dybde er senere tilvejebragt i Havnen og Farvandet udenfor, saa at den nu er 3,8 m, medens Baadehavnen er 2,8 m dyb. Der er 300 m løbende Bolværk; den egtl. Havn er c. 4825, Baadehavnen 2925 m², Havnepladsen c. 2,5 ha. Havnen bestyres af et af Byraadet nedsat Udvalg, under hvilket sorterer en Havnekasserer og en Havnefoged. Gennemsnitsindtægten af Havne- og Bropenge er i de sidste Aar c. 12,000 Kr. (19^{18/14} var den 15,719, Pladsleje 2370 Kr.), og dens Formue var 1919 c. 46,000 Kr. ($\frac{31}{3}$ 1914: 264,835). Havnen staar nu for en betydelig Udvidelse, hvorpaa Arbejdet er begyndt, og som er beregnet til c. 2 Mill. Kr. (Ingeniør Monberg), idet der skal anlægges en ny Havn Ø. for Baadehavnen med en c. 450 m lang Mole og føres Vigespor fra Havnebanen langs Kajgaden, medens Staten samtidig har bevilget c. 330,000 Kr. til Uddybning af Indsejlingen til Isefjord til c. 5,7 m, ligesom Dybden i den nye Havn, og en Bundbredde af 88 m.

Af Fyr er der en rød Lanterne paa Baadehavns Vestmole og en grøn paa den egtl. Havns Vesthjørne. — Der er Færgefart fra Baadehavnen til Hørby Færgekro paa Tusenæs og Dampskibsforb. med Isefjordshavnene og Orø samt Motorbaadart til Bogenæs.

Holbæk udgør i gejstl. Hens. eet Sogn med Annekset Tveje-Merløse. — Den er Bolig for en Dommer i civile Sager, en Dommer i Straffesager og en Politimester (se p. 396). Den hører til Holbæk Amtstuedistrikt (Amtsforvalteren bor her) og Holbæk Lægekr. (Amtslægen, der tillige er Kredsl. i Holb. Lægekr., bor her) og har to Apoteker, Elefantapoteket, opr. 1705, og Løveapoteket, 1912. Den hører til Amtets 1. Folketingsvalgkreds, for hvilken den er Valgsted, Holbæk Skatte- og Skyldkreds, 1. Forligskr. og 2. Udskrivningskr. 42. Lægd samt er Sessionssted for Lægderne 14-42.

Ved Holb. Toldsted er ansat 1 Toldforvalter og 4 Assisterter, ved Postvæsenet 1 Postmester, 1 Postkontrollør og 5 Ekspedienter, ved Telegrafvæsenet 1 Telegrafbestyrer (Postmesteren).

Jærnbaner. Med Statsbanerne (nordvestsjællandske Jærnbane, aabnet 1874, se nærmere under Kalundborg) befordredes fra Holbæk 19^{17/18} 136,249, samt som Transit fra Odsherredbanen via H. 24,288 Personer; Totalvægten af Gods og Kreaturer ankommet til H. med Statsb. udgjorde 55,250 Tons, samt som Transit via H. til Odsherredbanen 35,655 T. og afgaaet fra H. 42,752 T., samt som Transit fra Odsherredbanen 34,226 T. Med Odsherredbanen befordredes fra H. 55,598 Personer; Totalvægten af Gods og Kreaturer befordret til H. udgjorde 9503, fra H. 9536 Tons. *Odsherredbanen* (49,4 km) er bygget i H. til Lov af ⁸/₅ 1894 og Eneretsbevill. af ⁶/₅ 1896 og aabnedes for Driften ¹⁸/₅ 1899. Den ejes af Odsherred Jærnbanens Aktieselsk. I 19^{17/18} udgjorde Antallet af Rejsende 304,365; Totalvægten af Gods og Kreaturer 100,020 Tons.

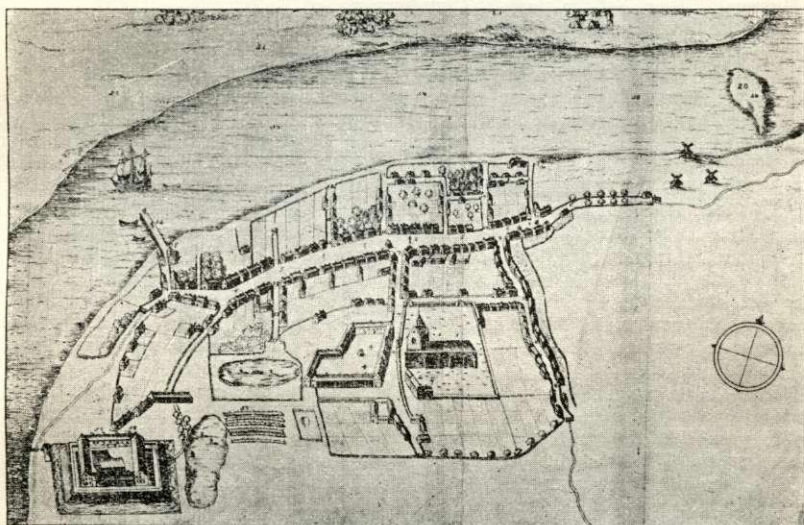
Historie. Holbæk (1231 *Holwæc* og *Holebec*) menes at være opstaaet af 2 smaa Byer, der laa ved og havde Navn efter de to Bække *Holbæk* og *Labæk*, den første V., den anden Ø. for det Bakkedrag, hvorpaa den nuv. By ligger. Labæk skal oprindl. have været den betydeligste; men efterhaanden forsvandt den (Navnet er dog endnu bevaret som Gadenavn, se p. 398) og gik helt op i den anden, Holbæk, da der her var opstaaet en større Gaard og senere et befæstet Slot, hvorom nærmere ndfr. Holbæk nævnes første Gang 1199 i et Gavebrev af Biskop Absalon, hvorved han giver Sorø Kloster Gaarden Holbæk med de til den hørende 4 smaa Byer Metheløse (Merløse), Grubethorp (Krøjerup i Sønder-Jernløse S.), Tostethorp (Tostrup i Tveje-Merløse S.) og Ulfstorp (en nu længst forsvunden Landsby i Aagerup eller Tølløse S., og som endnu nævnes 1370). Sorø Kloster har dog vist snart afhændet Gaarden til Ringsted Kloster; thi 1231 solgte Abbeden i dette Kloster et stort Stykke Jord her til Valdemar II, der skal have anlagt og befæstet Holbæk Slot V. for den nuv. By (ved Strandporten), hvor Stranden vistnok oprindl. har gaaet helt ind til dens Voide. Fra den Tid begynder vel egentlig Holbæks Betydning som By. I Processen mell. Chr. I og Ærkebiskop Jak. Erlandsen klager denne over, at Borgerne i Holbæk har dræbt Asser Præst, slæbt ham igennem Byen til Raadhuset og begravet ham i hedensk Jord, uden at Grunden til denne Fremfærd nævnes. I 2. Halvdel af 13. Aarh. fik Byen et Sortebrødrekloster (se ndfr.), og 1286 gav Erik Menved Holbæk en Stadsret (se „Fra Holb. Amt 1911“), som blev fornyet og udvidet 1549; mange Gange er dens Privilegier blevne stadfæstede, saaledes 1443, da Byen tillige fik Toldfrihed overalt i Danmark undt. paa Skanør, Falsterbo og andre Sildelejer i Høsten, 1454, 1502 og 1506, 1534 af Grev Chr. i Grevens Fejde, 1562, 1598, 1648, 1672, 1714, 1737 og 1746.

Skønt *Holbæk Slot* vistnok aldrig har haft stor Betydning som Fæstning (først 1320 nævnes det udtrykkelig som saadan), da det laa omgivet af høje Bakker, har det dog haft en Del at sige for Byens Opkomst. Arild Huitfeldt fortæller, at den fordrevne svenske Konge Birger Magnussen og hans Dronning Margrethe, Erik Menveds Søster, fik Holbæk Len til Underhold, da de var flygtede til Danmark, og Suhm (XII, 43) siger, at Kongen døde her; men efter en anden Beretning (Hamsfort) skal han være død paa Spikaborg (eller Spegerborg) ved Skælskør*). I Svenskekrigen blev Slottet ødelagt 1659, og Jorderne blev efterhaanden udstykkede og bortsolgte. Slottet var en firfløjet Bygn., i Nordfløjen Bryggers, i Østfløjen Køkken, i Sydfløjen Fruerstue og Port, hvad Vestfløjen tjente til, vides ikke. Paa Borgegaardspladsen et Stuenus med Taarn, hidrør. fra Middelald., de øvrige Bygn. var yngre, til Dels fra 17. Aarh. Desuden Mølle, Staldgd. og Ladegd. Det c. 45 × 50-60 m store, nogenlunde rektangulære Voldsted, der endnu i

*) Af Lensmændene paa Slottet kendes Hr. Johs. Ever 1364, Hr. Bent Biug 1370, Hr. Henning Podebusk 1375, der vistnok havde pantsat Slot og By til Brødr. Nicolaus og Ericus Skeples, som i Dec. s. Aar oplod castrum Holwæc, provinciam Meerløse herret, insulam Vaarderø et villam Holwæc til Dronn. Margrethe. To Aar efter fik Hr. Jep Olsen Lunge Holwæc Slot og Len i Forlening, efter at Dronningen havde indfriet hans Pant i samme. En tysk Adelsmand Goes von Hitzacker var Hovedsmand der 1413; derefter nævnes Mogens Barsebek 1439; Hr. Mogens Glob, Hr. Verner Parsberg 1457-79, dennes Sonner, Hr. Tønne Vernersen og Hr. Jørgen Vernersen, Jørgen Rud 1490-99, Hr. Henr. Krummedige 1503-6, Peder Nielsen Fiskere 1511-13 osv.

Ø., S. og V. har tørlagte Grave, medens en udenfor liggende Vold kun spores i V., ligesom Nordgraven er opfyldt, indtages nu af Odd Fellow-Ordenens Loge (se p. 408), samt et ældre Stuehus. Kælderen under dette, af raa Kamp, hvorover Munkestensskifter, er den eneste synlige Rest af Slotsbygningen, hidrør. fra Slottets ældste Tid, en Del af ovennævnte Stuehus med Taarn, men andre Fundamenter er skjulte i Jorden. I Maanedsskriftet „Minerva“, Okt. 1787, findes en Beskr. af de dengang forefundne Murrester med en Tegning; Undersøgelsen var foretaget af Amtsforsvalter With. Senere Undersøgelser er foretagne 1877, af Aage Mathiesen i 1896 og V. la Cour i 1904. (Litt.: V. la Cour, Holbæk Slot, Frederikssund 1904; s. Forf., i Fra Ark. og Mus. III).

Sortebrødrekløsteret — Byens eneste Munkebolig — stiftedes 1269 eller vel snarere 1275; 1276 indviede Roskildebispen dets Kirkegaard. Snart efter brændte dog Klostret, mulig Aar 1290, da Kongemorderne hærgede Holbæk By. Om dets senere Skæbne vides ikke meget. 1323 lod Chr. II Klosterkirken opføre, vistnok efter en

Grundplan. af Holbæk c. 1670. Efter Resen.

Brand, og s. A. indviedes den af Børglumbispen. Dronn. Dorothea skænkede 1456 Munkene en større Pengesum, for at de skulde læse Messer over hende, og i Testamenter, saaledes fra 1292, 1307, 1350 og 1398, betænkedes de af og til. Paa Reformations-tiden var de saa fattige, at de 1535 maatte forlade Klostret og efter Grev Chrfs Vilje overlade det til Byen, vistnok delvis til Brug som Sygehus. Kort efter tog Chr. III det dog i Besiddelse for derfra at hente Bygningsmaterialer til Holbæk Slot; men 1536 kom det atter i Borgernes Eje. Det var et Komplex af 3 ell. snarere 4 under omtr. rette Vinkler sammenstødende Fløje, af hvilke den sydlige og vestlige, om end i noget ændret Skikkelse, staar igen som Ligkapel etc. (se p. 402). I den vestl. Fløj havde efter Reformationen Byens Latinskole Lokale indtil sin Ophævelse i 1740, og her boede ogsaa Rektorerne (den næstsidste Rektor var Torkil Baden, † 1732); derefter fik den danske Skole Plads her. Kirken, der udgjorde den nordl. Fløj, blev, som nævnt p. 401, nedbrudt 1869. Har Klostergaarden oprindl. ogsaa været lukket mod Ø., maa Fløjen her tidlig være nedbrudt; den findes i hvert Fald ikke angivet paa Byplanen i Resens Atlas fra c. 1670. (Chr. A. Jensen, Holbæk Sortebrødrekløster, i Archif. XVI, p. 501; Fra Holbæk Amt 1913; se ogsaa Fra Holbæk A. 1912). — Til Holbæk har i Middelald. vistnok hørt en Skt. Jørgensgaard for Spedalske.

Holbæk havde foruden Klosterkirken sin egen Sognekirke, helliget Skt. Nicolaus, der ikke, som tidl. formodet, har staaet paa Algades søndre Side, men N. for den gl. Hovedgade, hvor der i Grunden Nr. 5-13 er fundet talrige Begravelser og i Nr. 5 et

svært Hjørnefundament af Munkesten. Efter Reformationen stod Kirken øde og forfaldt mere og mere, hvorfor Fr. II 1573 skænkede saavel den som Pladsen, hvorpaa den stod, til Lensmanden paa Holbæk Slot, Chr. v. Festenberg (Pax) med Tilladelse til at nedbryde den og anvende Materialet, som han selv vilde; i dens Sted var Klosterkirken blevet Byens Sognekirke (se p. 400). Men der har været endnu 2 Kirker. Thi 1572 havde Lensmanden ogsaa faaet kgl. Tilladelse til at nedbryde en gl. Kirke udenfor Holbæk, som i mange Aar havde staaet tillukt og øde, og bruge Bygningsmaterialeerne til H. Slot. Dens Navn kendes ikke (mulig er det Skt. Jørgensbuds Kirke), men den har rimeligvis ligget S. for Banegaarden, hvor der 1887 fandtes middelalderligt Murværk. Omtrينت paa dette Sted nævnes i Forarbejderne til Chr. V's Matrikel et Kirkebjerg. I 1913 fandtes der i Østerstræde (tidl. Sladderstr.) i Labæk Fundamenter af en tredje, hist. ganske ukendt Kirke, nu bestemt som „Vor Frue Kirke“. Bygningen har sikkert været opf. af Marksten med særligt Kor, og Skibet har været overhvalvet, under Gulvet fandtes flere middelalderl. Grave; en Pilegrim var jordet med sin „Ibskal“ (Gravene nu i H. Museum). Efter Nationalmuseets Undersøgelser er Kirketomten bevaret i et lille Anlæg mellem Kvarterets nye Gader. (Se H. Matthiessen, i „Fra Holb. Amt“, 1914 og 1920). — I Holbæk har der været et *Skt. Knuds* og et *Skt. Hans Gilde*.

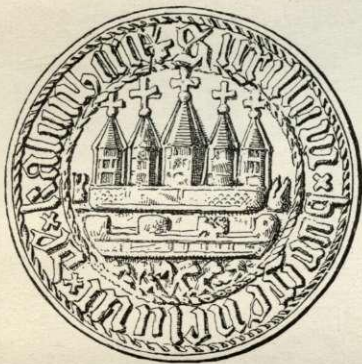
Holbæk har flere Gange været hjemsogt af Ildebrand, bl. a. 1513 (og vist ogsaa 1560, da det blev befaleet Borgerne at ombytte Straatagene med teglhængte Tage). Tilbagegangen for Byen begyndte med Svenskekrigen 1658-60, da Slottet blev ødelagt, og da Byen led under Fjendens Hærgninger, og den sank snart ned til at være en ubetydelig By. Aar 1672 havde den 879 Indb. (1682 takseredes alle Bygningerne til 10,339 Rd.), 1769 1211 (Aaret efter var samtl. Bygningers Assurancesum 140,470 Rd.) og 1787 1159 Indb. Aarene 1719-88 opførtes der ikke en eneste ny Bygning, og i Pontoppidans Dske Atlas (VI p. 193) hedder det 1774: „Byens Handel og Næring er paa 40 Aar utroelig aftaget, saa at Byens Indvaanere til største Delen ere meget forarmede og ringe“. Først ved Slutn. af 18. Aarh. begyndte Byen at komme til Kræfter under det almindelige Opsving i Landets Handelsforhold og Landproduktens Stigen; en driftig Købmandsstand fremstod i Byen, og Kornudførslen, navnlig til England, voksede mere og mere. Ved 1870 var Holbæk den af alle vore Købstæder, der havde den største skattepligtige Indtægt pr. Individ. Ogsaa da Kornudførslen ophørte i 1870'erne, vedblev Omsætningen stadig at stige, takket være Anlægget af Banerne, der udvidede Byens Opland, og i dette Aarh. har Byen navnlig været i stærk Opkomst, hvortil ogsaa det, at den blev Garnisonsby i 1913, har bidraget (i 17. og 18. Aarh. havde den fra Tid til anden været Garnisonsby, mest for Ryttereskadroner; ogsaa i 19. Aarh. har den haft Garnison). — Om den forannævnte, i 1740 ophævede Latin-skole se S. Kornerup, H. Latinskoles Hist., i „Fra Ark. og Mus.“ V.

Holbæk Slots Ladegaard blev 1661 (dengang 1036 Td. H.) af Kongen tilskødet Henr. Thott til Boltinggaard (for 50 Rd. pr. Td. H.) mod de skaanske Godsder Gladsaxe og Svavesholm; men han kom saaledes i Gæld ved denne Handel, at Gaarden blev transporteret til Kreditorerne og 1668 kom i Hænderne paa Magister, Prof. Bertel Bartholin († 1690), som 1676 solgte den til Helle Rosenkrantz til Gavnø, Enke efter Niels Trolle; men Handelen gik tilbage, og s. Aar skøder Bartholin den til Maurits Putbus, Friherre til Einsidelsborg. Han maatte 1684 sælge den til Fr. Baron Vittinghof († 1691), og derefter ejedes den af dennes Svigersøn, Baron Schack Brockdorff til Schelenborg († 1730), som 1706 solgte den til Gregers Juel til Eriksholm († 1731). Dennes Søn, Kmhr. Peder Juel, solgte den (for 70,000 Rd. grov. Cr.) 1752 til Konferensrd. Hans Seidelin († 1752), hvis Søstersøn, Justitsrd. H. D. Brinck-Seidelin, Aaret efter oprettede den tillige med Hagestedgaard og Eriksholm til Stamhus for Familien. Men 1809 solgtes Stamhuset, og Holbæk Ladegd. kom i Hænderne paa H. P. Kofoed. Dennes Enke, Etatsraadinde M. Kofoed, ejede den til sin Død (se p. 355), hvorefter den 1839 købtes af cand. jur. F. Rottbøll for 168,000 Rd. Han frasolgte Gods for 365,000 Rd., og Gaarden med det tiloversblevne Fæstegods (20 Gde), Kirker, Skov og Mose blev efter hans Død 1866 vurderet til 305,000 Rd. Bønderne købte deres Gaarde til en Pris af 1300 Rd. pr. Td. H. eller $\frac{2}{3}$ af Vurderingssummen, overensstemmende med afødtes sidste Vilje. Hovedgaarden med Tilligg. købtes af Kmhr. Herm. Fr. Baron Løvenskiold, som 1877 solgte den til J. Sønnichsen, der atter 1882 solgte den for 740,000 Kr. til G. Ree. Han solgte den 1912 for c. 750,000 Kr. til Johs. Lawaetz, der 1913 solgte den til M. Alstrup, som 1914 afhændede den til den nuv. Ejer, Landbrugskand. Poul Dahl. — Den 1798 opf. og 1892 restaur. Hovedbygning er trefløjet i eet Stokv.

Paa Holbæk Slots Ladegaards Mark og ved Ladegaardshusene har der ligget mindst en Snes nu sløjfede Høje, i hvilke der er gjort flere Fund fra Sten- og Bronzealderen (nu i Nationalmuseet).

Litt.: F. R. Friis, Bidr. til H.s Hist., Holbæk 1875 (med Benyttelse af et Manusk. fra 1847 i Nationalmuseet: J. H. Larsen, Bidr. til Kundskab om H. Købstad i ældre og nyere Tid). — Minder fra det gl. Holbæk, fortalt af en gl. Holbæk-Borger, 1911-12 (Særtr. af „H. Amts Dagblad“). — H. V. Clausen, „Fra Holb. Amt“ 1918, p. 92 fig. — Danske Byer og deres Mænd, XXVIII, under Medvirkn. af Otto Smith, Aarhus 1918. — Se ogsaa „Fra H. Amt“ 1910.

Kalundborg.

Købstaden Kalundborg ligger i Ars Herred under 55° 40' 50" n. Br. og 1° 29' 43" v. L. for Kbhvn. — 11° 4' 57" ø. L. for Grw. (beregnet for Kirken) i det Indre af den dybe Kalundborg Fjord, paa dens Nordside og inden for den flade, sandede Halvø Gisseløre, der som en Mole skyder sig c. 1000 m mod SØ. ud i Fjorden og derved danner en naturlig Havn. Byen selv ligger dels lavt ved Fjorden (Nedrebyen), dels bygget terrasseformet op ad en Høj og oppe paa denne (Øvrebyen). Højeste Punkt er ved Kirken, c. 14 m, ved Torvet er der 6-8 m, det laveste Sted i Kordilgade er c. 3

m, paa Hjørnet af Nygade er der c. 6,3 m. Set fra Fjorden er Byens Beliggenhed ganske smuk og malerisk med dens ad Bakkeskraaningens opstigende Gader og Huse med deres røde Tegltage og „hængende“ Haver, den ejendommelige Kirke, der mægtigt rager op over hele Husmassen, og i Baggrunden den høje Møllebakke, 35 m, med sin smukke Bevoksning. Dertil kommer mod Ø. det frodige Landskab med de mange Kirker og Gaarde og mod V. Røsnæs Banker. Kalundborg ligger ad Landevejen c. 104 km V. for Kbhvn., 45 km VSV. for Holbæk og ligesaa langt NNV. for Korsør samt c. 50 km SV. for Nykøbing; Overfarten til Aarhus er c. 90, til Samsø c. 35 km. Den egtl. Bys Udstrækning fra Ø. til V. er c. 1200 m, men efterhaanden er der blevet en ret samlet Bebyggelse langs Landevejen paa begge Sider, saa at Udstrækningen nu er c. 2500 m; fra N. til S. er Udstrækningen c. 650 m; mod SØ., Ø. for Fjorden, er der i den allersidste Tid vokset et helt nyt Kvarter op („Lyn-gen“, anl. af det 1917 opr. A/S „Kalundborg Lyng“). Hovedgaden er den ret brede og anselige Kordilgade („Kordel“ var oprindl. Navnet paa Nedrebyen), der gaar fra V. til Ø., og fortsættes ud gennem Forstaden *Skt. Jørgensbjerg* og udmunder i Landevejen til Holbæk. Fra Gadens vestl. Ende gaar Skibbrogade mod S. ned til Havnen, medens Byens Hovedaare fortsættes mod V. gennem Lindegade (og „Volden“) til Torvet, hvorfra Adelgade (før Mellemg.), tidl. Øvrebyens Hovedgade, fører N. for Kirken ud til Byens Vestgrænse og Landevejen ud paa Røsnæs, flankeret af to Gader, Munkesøgade mod N. og Præstegade mod S. Byen har i flere Partier et ret interessant Præg; flere Huse baade fra Middelalderen og den nyere